

К.Б. Мукашев

КӘСІПОРЫННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН НЕСИЕЛЕУДЕГІ ТӘУЕКЕЛДІ БАСҚАРУ

Іс жүзінде инвестициялық жобалауда анықсыздық пен тәуекел аспектілері қарастырылады. Анықсыздық дегеніміз – кәсіпорын қызметінің негізгі шамалары мен көрсеткіштерін және инвестициялық жобаны жүзеге асырудың шамалары мен көрсеткіштерін нақты болжаудың мүмкінсіздігі. Мұндағы басты шарт белгісіздікті сандық категорияларда бейнелеу.

Кәсіпкерлік іс-әрекетте *тәуекел* дегеніміз – кәсіпорынның өз қорларының бөлігін жоғалту мүмкіндігі, жоспарланған табыстардың төмендеуі немесе нақты өндірістік және қаржылық іс-әрекетті жүзеге асырудың нәтижесінде қосымша шығындардың пайда болуы. Тәуекелдің негізгі түрлері: фирманың заказ берушіге қатысты өз міндеттемелерін орындамау мүмкіндігімен байланысты өндірістік тәуекел; фирманың инвесторларға қатысты өз міндеттемелерін орындамау мүмкіндігімен байланысты қаржылық тәуекел; меншік және сатып алынған құнды қағаздардан тұратын инвестициялық-қаржылық портфельдің құнсыздану мүмкіндігімен байланысты инвестициялық тәуекел; қор нарығындағы нарықтық пайыздық ставкалар мен валюта курстарының ауытқу мүмкіндігімен байланысты нарықтық тәуекел. Сонымен қатар елдегі тұрақсыз саяси жағдай салдарынан кәсіпкерлер мен инвесторлардың шығындалу мүмкіндігімен байланысты саяси тәуекел болады.

Капитал салымдарының тәуекелі – кәсіпкерлік қызметтің нақты түрінің тәуекелі, ол қаражаттарды салудан күтілетін қайтарымды алмау мүмкіндігімен байланысты. Бұл тәуекелге жоғарыда айтылған барлық тәуекелдер кіреді. Тәуекелді талдаудың қызметі – потенциалды инвесторларға жобаға қатысудың мақсаттылығы жайлы шешім қабылдаудың қажетті деректерін беру мен мүмкін қаржылық шығындардан қорғану шараларын алдын-ала ескерту.

Белгісіздікті талдаудың екі әдісі бар:

1) ықтималды-статистикалық әдістерді пайдалана отырып, белгісіздікті талдау. Бұл әдістер еңбек сыйымды болады, іздеуді және көп мөлшерлі сандық ақпаратты тартуды талап етеді, бұл тек білікті мамандар күшіне сай келеді.

2) қысқартылған әдістермен белгісіздікті талдау. Бұл әдістер инвестициялық жобаны жүзеге асыруда кәсіпорын менеджментін жетілдіруге, және де инвестициялық жобаның мақсаттылығын негіздеу үшін жеткілікті тиімді болады. Бұл әдістер келесілерді пайдаланумен байланысты:

- сезімталдықты талдау;
- инвестициялық жобалардың сценарийлерін талдау.

Негізінде инвестициялық жобалауда екі әдіс те тізбектей орындалады – алдымен бірінші, содан кейін екіншісі. Мұнда біріншісі міндетті, ал екіншісі – едәуір қажетті, әсіресе егер ірі инвестициялық жоба қарастырылса.

Сезімталдықты талдаудың мақсаты – инвестициялық жобаның түрлі факторларының жоба тиімділігінің басты көрсеткішіне, мысалы табыстылықтың ішкі нормасына әсерін салыстырмалы талдау. Сезімталдықты талдау келесі тізбектілікпен орындалады:

- инвестиция тиімділігінің негізгі көрсеткішін таңдау, ол табыстылықтың ішкі нормасы (IRR) немесе таза қазіргі мәні (NPV) бола алады;
- инвестициялық жобаның дайындаушысы белгісіздік жағдайда болатын факторларды таңдау, мысалы капитал шығындарының көлемі, тауар бағасы мен сату көлемі, құрылыс уақыты мен негізгі құралдарды іске қосу және т.б.;

- таңдалған белгісіз факторлардың номиналды және шекті мәндерін белгілеу
- белгісіз факторлардың барлық таңдалған мәндері үшін негізгі көрсеткішті есептеу;
- барлық белгісіз факторлар үшін сезімталдық графигін құру. Батыс инвестициялық менеджментте бұл графиктің аталуы «Spider Graph». Төменде үш фактор үшін осындай графикке мысал келтірейік.

Бұл график инвестициялық жобаның көбінесе шиеленісті факторлары жайлы қортынды жасауға мүмкіндік береді, оның себебі – инвестициялық жобаны жүзеге асыру тәуекелін қысқарту мақсатымен осы факторларға аса көп көңіл бөлу. Мысалы егер өнім бағасы шиеленісті фактор болса, онда жобаны жүзеге асыруда маркетинг программасын жақсарту және (немесе) тауар сапасын жоғарылату қажет. Егер материалдық шығындар факторы шиеленісте болса, онда сатып алу бағаларын төмендету мақсатымен жеткізушілермен жұмысты жақсарту мақсатты болады.

Сценарилерді талдау - бұл тәуекелді талдау әдісі, ал жобаның бастапқы деректерін жинаумен қатар, басқа да жобаны дайындаушылардың пікірі бойынша жүзеге асыру үрдісінде орын ала алатын деректі жинайды.

Сценариді талдауда «жаман» жағдайлардың тоғысуы (сатудың ең аз көлемі, төмен баға тауар бірлігінің жоғарғы өзіндік құны мен т.б.) мен «жақсы» жағдайлардың тоғысуындағы өндірістік-техникалық көрсеткіштер жинақталады. Осыдан кейін NPV жақсы және нашар жағдайларда есептеледі және күтілетін NPV -мен салыстырылады.

Монте-Карло имитациялық үлгілеу әдісі кездейсоқ сценарилерді құрудың мүмкіндігі есебінен, тәуекелді бағалауда қосымша мүмкіндік береді. Мұнда тәуекелді талдаудың нәтижесі NPV - ның қандай да бір мәнімен белгіленбейді, ал осы көрсеткіштің барлық мүмкін мәндерін ықтималды үлестірудің ретінде белгіленеді. Яғни потенциалды инвестор Монте-Карло әдісінің көмегімен жоба тәуекелін сипаттайтын деректің толық жиынтығымен қамтамасыз етіледі. Жалпы жағдайда Монте-Карло имитациялық үлгілеуі – қандайда бір қаржылық көрсеткішті анықтаудың математикалық үлгісі компьютердің көмегімен бірнеше имитациялық айдауға шалдығатын процедура.

Инвестициялық жобаны несиелеу тәуекелдігін басқару жүйесіне төмендегідей қосалқы жүйелер жатады: ақпараттық басқару, несие қызметін ұйымдастыру, несие лимитін белгілеу, несие құнын анықтау, жеке несие тәуекелдігінің құны және талдау, жиынтық несие тәуекелдігінің құны және талдау; несиелерді санкциялау, басқару қадағалауы мен несиелердің қатар жүруі, проблемалық несиелерді басқару.

Банктің несие тәуекелдігін басқару жүйесі банктің директор кеңесі бекіткен және несие стандарттарымен қатар жүретін банктің несие саясатына сәйкес құрылады.

Әртүрлі деңгейдегі нақты әр банкінің несие саясаты оның қызметінде сенімділігін пайда табуын, өтемпаздығын қамтамасыз етуді мақсат тұтқан несие операциялары мен қызметін ұйымдастырып, жүргізу бағытындағы стратегиясы мен тактикасынан көрінеді.

Банктің несие саясатындағы стратегиясы деп банк алдына қойған мақсатты шешу үшін несие қаражатын пайдалану тәсілі мен жалпы бағытын айтады.

Банктің несие саясатындағы тактикасы - мақсатқа жету жолындағы әдіс, тәсілдердің, құралдардың жиынтығы, әрекет көрінісі немесе мінез-құлық жемісі.

Стратегия мен тактика бір-бірімен тығыз байланысты тактика стратегияның мақсатқа жету кезіндегі нақты құралы. Сондықтан да несие беру кезінде стратегиялық және тактикалық жоспарлау бір-бірімен үйлесіп жатуы несие саясатының мазмұндылығын байқатады әрі банк қызметін әртүрлі қателіктерге ұрынудан қорғайды.

Инвестициялық жобаны несиелеуге байланысты саясатының маңызды бөлігі банктің несие операцияларын жүзеге асыру кезіндегі тәуекелдік стратегиясы болып табылады. Теориялық жағынан тәуекелді несие стратегиясының үш түрін атап көрсетуге болады:

1) жоғары тәуекелді стратегия, қомақты үлес салмағы бар жоғары тәуекелді сонымен қатар жоғары пайда әкелетін несие операцияларына жалпы бағдар ұстау.

2) тәуекелдікті әртараптандыру стратегиясы, әртүрлі дәрежедегі тәуекелдікті оңтайлы үлестіретін операцияларға тән.

3) тәуекелдікті мейлінше азайту стратегиясы, жоғары тәуекелді операциялардың ауқымын шектеу бағдарын ұстанады.

Жоғары тәуекелді несие стратегиясы банктің жалпы табысының ұлғаюына жеткізуі мүмкін. Бірақ бұл жағдайда жоғары тәуекелді операцияларды жүргізу кезінде болуы әбден мүмкін шығын болжамы банктің өтемпаздық және сенімділік деңгейін төмендетеді.

Мұнымен бірге, мұндай саясатты қолдану үшін белгілі бір дәрежеде шектеу де жоқ емес. Мұндай саясат банк қызметінде қысқа мерзім ішінде тұрақты макро орта болған жағдайда, банк дамуының дағдарысты кезеңінде болжам бойынша болмай қоймайтын банкроттыққа балама вариант ретінде дәстүрлі стратегияны жүргізу кезінде, банктің тиімді маркетингтік қызметі және жоғары білікті мамандары болған жағдайда жүзеге асырылады.

Тәуекелдікті әртараптандыру стратегиясы банктің табысы мен сенімділік арақатысын оңтайландыруды қамтамасыз етеді. Бірақ мұндай стратегияны жүзеге асырғанда банктің көптеген жоғары табысты белгілі дәрежеде тәуекелдігі бар мәмәлелерден бас тартуына тура келеді. Мұнымен бірге операцияларды әртараптандыру процесінің оңтайлы арасалмағын айыра білу де күрделі болып келеді. Бұл стратегияны қолдану кез келген банк үшін тұрақсыз макро орта жағдайында тиімдірек.

Тәуекелдікті азайту стратегиясы бір жағынан банктің сенімді екенін көрсеткенімен, екінші жағынан-жоғары табыс әкелетін несиелі операцияларынан бас тартуға әкеледі, ал бұл ақыр соңында банктің пайда табу көрсеткішінің төмендеуіне ұрындырады. Мұндай стратегия аса құбылмалы макро ортада қызмет жасап тұрған, тұрақты клиенттері бар, шағын банкілерге қолайлы.

Осылайша, тәуекелдік стратегиясының түрлерін таңдай отырып банк тәуекелдік дәрежесіне әсер етеді, оны өзі басқарып отырады. Банктің несиелі тәуекелдігін басқару банктің несиелі саясатын жасауға және бағалау, оны ескерту, өлшеу, азайту және күтілген нәтижесі жеңілдету. Несиелі тәуекелдігін басқару процесі бірнеше кезеңнен тұрады.

Несиелі тәуекелдігін басқару банктің несиелі саясатын жасау және тәуекелдік жөнінен стратегияны анықтау кезінде-ақ жүзеге асырыла бастайды. Бұл кезеңде банк несиелі саясатын жүргізу нәтижесінде қол жеткізетін мақсаттарын айқындайды, экономика сәтін таңдайды, таңдаған экономикалық секторы нақты сол шақта несиелі операцияларын жүргізуге тиімді болуы тиіс, осы кезеңде сондай-ақ өз клиенттерін айқындайды, және несиелі өнімдерін айқындайды, яғни, несиелі қызметі рыногына кірудің негізгі стратегиялық бағдарын таңдайды.

Келесі кезең – банктің инвестициялық жобаны несиелеуге байланысты саясатын жүзеге асыру кезеңі. Бұл кезде банк несиелі беруге кіріседі, несиелі қызметін ұйымдастыру механизмі жұмыс істей бастайды, алғашқы тәуекелдіктер мен проблемалар пайда болады.

Бұдан әрі тәуекелдікті алғашқы пайда болған мезетте табу қажет, сонда оған тиімді шешуге мүмкіндіктер мол. Несиелі тәуекелдігін сәйкестендіру рны алғашқы белсенді басқару кезеңі болып табылады. Бұдан соң несиелі тәуекелдігінің себептері анықталады, себеп анықталғаннан соң тәуекелдікке әсер ететін нақты шаралар жасалады.

Салдарды болжауды оқиганың дамуына орай бірнеше түрлі сценарий бойынша жасауға болады: теріс (банктің несиелі қызметінің тәуекелдікті азайтуға күші жетпейді), оң (банк тәуекелдік жағдайынан шығынсыз шығады), бейтарап (банктің шығынын немесе алынбай қалған табысты басқа көздерден өтеу мүмкіндігі).

Банк қалыптасқан жағдайда орай несиелік тәуекелдікке әсер ететін белгілі бір шараларды жасап, қолданады. Оған мыналарды жатқызуға болады: келісім шарт талаптарының өзгеруі (борыш құрылымын қайта қарау, несиелі мерзімін ұзарту, ынталандыру схемасын пайдалану, бақылау функциясын күшейту), қарызгер- кәсіпорынды сауықтыру, несиелі мәлімесін жою, кепілзатты қамтамасыз етуді

Белгілі бір уақыттан соң банк тәуекелдікті табысты игеріп шығатыны анық. Нәтижені талдау басқару жүйесіндегі әлсіз тұстарды анықтауға мүмкіндік береді. Егер банктің тәуекелдікті азайту жөніндегі шарасы табысты орындалса, нәтижесі оңды болса, бұл несиелі тәуекелдігін басқару жүйесі тиімді жұмыс істеді деген сөз. Демек, инвестициялық жобаны несиелеуге байланысты саясатының екінші кезеңіне оралуға болады. Егер нәтиже теріс болса, келесі кезеңге – жүргізіліп отырған несиелі саясатының (стратегия) қолайлы тәуекелдік деңгейіне сайлығын талдауға көшу қажет. Инвестициялық жобаны несиелеуге байланысты стратегиясы дұрыс таңдалғанымен банк тәуекелдікті игеруге шамасы жетпесе, ал шығындар банктегі ішкі факторлардың әсерінен туындаса, тактиканы түзетіп, жүргізіліп отырған несиелі саясатына өзгеріс енгізу қажет. Бұл өзгерістер - несиелі процесін ұйымдастыруға, өкілеттілікті

бөлісуге, несиеге баға белгілеуге, несие лимитін белгілеуге, жеке және жиынтық несие тәуекелдігін талдауға қатысты, сондай-ақ несие саясатын жүзеге асырудағы банк ішілік қадағалауды іске қосу.

Егер жүргізіліп отырған несие саясаты қолайлы тәуекелдік деңгейіне сай болмаса, басқа тәуекелдік стратегиясын жасап, алғашқы кезеңге қайта оралған жөн.

Мұнымен бірге несие саясатының мазмұнына бір рет мәңгіге бекітілген несие нормасы мен тәртібі деп қарауға болмайды, белгілі бір өзгерістер кіргізу қашан да болып тұрады және ол несие беруді жетілдірудің қажетті шарты болып табылады.

- өзінің меншікті несие саясаты болмаса;
- банк несие саясатының мазмұнын орындаушылар басшылыққа алатындай жағдайда жеткізе алмаса;
- қарама қайшы несие саясатын жүргізсе;

Сөйтіп, несие саясаты несие тәуекелдігін басқару процесінің негізі болып саналады, ол несие қызметі рыногында банктің мақсаты мен тәртібін анықтайды, банк қызметкерлері несие операцияларын жүргізу кезінде пайдаланатын нақты құралдардан тұрады.

Әдебиеттер

1. Сергеев И.В., Веретенникова И.И., Яновский В.В. Организация и финансирование инвестиций. Москва 2003.
2. «Инвестиции: инвестиционный портфель, источники финансирования, выбор стратегии». В.В. Бочаров. «ПИТЕР» 2002.
3. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций: Учебное пособие. – М.: Инфра – М, 2002, серия «Высшее образование».

В данной статье рассматриваются методы управления рисками при кредитовании инвестиционной деятельности предприятия в условиях рынка.

This article discusses the methods of risk management in lending to investment companies in the market conditions.